

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Історичний факультет

Кафедра історії України

Дипломна робота

магістра

**з теми «Міжконфесійні взаємини в Подільській губернії
наприкінці XVIII – на початку XX ст.»**

Виконав: студент ІstA1-М18 групи

Спеціальності **032 Історія та археологія**

за освітньою програмою **Історія**

Григор'єв Роман Володимирович

Керівник:

Олійник Сергій Васильович,

кандидат історичних наук,

доцент

Рецензент:

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Історіографія проблеми. Джерельна база. Методологія	8
1.1. Історіографія	8
1.2. Джерельна база	11
1.3. Методологія дослідження	13
Висновки до розділу	14
РОЗДІЛ 2. Конфесійна панорама Поділля	17
2.1. Історичні умови розвитку міжконфесійних відносин на Поділлі	17
2.2. Конфесійна структура населення Поділля та динаміка її змін	36
Висновки до розділу	40
РОЗДІЛ 3. Російське самодержавна політика православного прозелітизму на Поділлі	41
3.1. Відродження та зміцнення позицій православ'я на теренах Подільського краю	41
3.2. Ослаблення позицій римо-католицької церкви	46
3.3. Ліквідація уніатської церкви	54
3.4. Наступ на старовірів та протестантів. Подільські іудеї	60
Висновки до розділу	72
РОЗДІЛ 4. Представники віросповідань у повсякденних практиках соціуму	73
4.1. Міжконфесійна взаємодія на рівні шлюбно-сімейних відносин	73
4.2. Господарсько-побутові відносини між представниками	81

різних конфесій	
Висновки до розділу	87
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	90

ВСТУП

В умовах сучасного державотворення в Україні важливе місце посідає розвиток етноконфесійних і міжконфесійних відносин, який, у свою чергу, залежить як від взаємозв'язку між суспільною та політичною сферою всередині країни, так і від зовнішніх впливів. Становлення української держави, культурне та духовне відродження її народу призвели до суттєвого поживлення релігійного життя. Зокрема, збільшилась кількість релігійних організацій та зросла релігійність населення. Релігійні конфлікти і в умовах державної незалежності України залишаються одними із найскладніших і тривалих. Повною мірою це відноситься як до України загалом, так і її окремих регіонів, зокрема Поділля, яке відзначається великою концентрацією православних віруючих і зосередженістю значної кількості представників інших конфесій. У результаті перед українською державою та конфесіями постало питання налагодження конструктивних відносин. Зважаючи на традиційну поліконфесійність складу населення України та на корінні зміни в реалізації вітчизняної релігійної політики необхідно враховувати тенденції розвитку міжконфесійних відносин, їх еволюцію впродовж історичного розвитку соціуму. Україна як європейська держава акцентує увагу на толерантності в етнічних та конфесійних відносинах. У вітчизняній історичній науці наразі відбувається процес подолання інформаційного вакууму стосовно етноконфесійних питань. З огляду на це актуальності набувають студії з історії міжконфесійних відносин, їх трансформації в контексті історії Церкви та історії повсякденності одночасно. Важливим є дослідження досвіду у вирішенні конфесійних питань, що певною мірою зафіксований в історії вітчизняної релігійної та суспільно-політичної думки. Відповідно, актуальності набуває цілісне дослідження процесів, пов'язаних з міжконфесійною взаємодією як в Україні, так і в окремих регіонах, серед яких важливе місце посідає Поділля,

з метою осмислення історичного досвіду та врахування цього досвіду в сучасній віросповідній політиці. Вибір теми дослідження зумовлений й тим, що Поділля традиційно сприймається як регіон із глибокими коріннями поліетноконфесійності зі значним впливом не лише православної, а й римо-католицької, уніатської та іудейської конфесій.

Мета роботи полягає у тому, щоб на основі наявної джерельної бази реконструювати, виявити особливості і показати розвиток міжконфесійних відносин на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XX ст. в контексті віросповідної політики Російської імперії.

Відповідно до мети нами поставлено **завдання** дослідити:

- 1) стан наукової розробки досліджуваної проблеми та її джерельну базу;
- 2) історичні умови розвитку міжконфесійних відносин на Поділлі, в яких відбувалися міжконфесійні відносини;
- 3) динаміку змін чисельності представників релігійних конфесій на теренах Подільського краю;
- 4) сутність російської самодержавної політики православного прозелітизму;
- 5) процес відновлення і зміцнення позицій православ'я на тернах Поділля;
- 6) ослаблення позицій римо-католицької церкви в регіоні;
- 7) ліквідацію уніатської церкви на Поділлі;
- 8) сутність і результати утисків в краю старовірів та представників протестантизму і іудаїзму;
- 9) міжконфесійну взаємодію на рівні шлюбно-сімейних відносин;
- 10) Господарсько-побутові відносини між представниками різних

Об'єктом дослідження є релігійні конфесії та деномінації на Поділлі в часи Російській імперії у продовж останньої чверті XVIII – початку XX ст.

Предметом роботи є конкретно-історичний перебіг розвитку міжконфесійних взаємин на Поділлі у досліджуваний період.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з кінця XVIII по початок XX ст. Нижня межа зумовлена здійсненням другого поділу Речі Посполитої, що відбувся у 1793 р., котрий започаткував процес формування нової конфесійної карти Поділля. Верхня межа сягає до початку Першої світової війни, яка ознаменувала початок глибоких перетворень, в т.ч. падіння існуючих на той час імперій, зокрема, російської.

Методологічну основу роботи визначають принципи історизму, системності та об'єктивності в підході до вивчення явищ минулого на основі комплексного використання джерел та літератури. При розв'язанні дослідницьких проблем автором були використані загальнонаукові та спеціальні історичні методи аналізу, порівняння, систематизації, а також проблемно-тематичний, системно-структурний та описовий методи. Використання подібного інструментарію сприяло глибшому розкриттю існуючої наукової проблеми.

Наукова новизна роботи полягає, у першу чергу, у постановці саме в таких хронологічних межах та в такій формі означеної у заголовку наукової проблеми. Окрім того наукову цінність складає введення в обіг архівних матеріалів

Апробація. Основні положення та висновки були апробовані на попередньому захисті робіт магістерського рівня на кафедрі історії України.

Практичне значення полягає в тому, що фактичний матеріал, узагальнення та висновки можуть слугувати основою для наукових робіт з історії Церкви на Поділлі, історичного краєзнавства, історії повсякденності досліджуваного періоду. Історико-аналітичні матеріали можуть бути використані при викладі у вищих навчальних закладах таких курсів: історія України, історія повсякденності, соціальна історія, етнологія, правознавство, релігієзнавство, культурологія, історія української культури тощо. Матеріали

даного дослідження допоможуть вирішити важливе виховне завдання – формування релігійної толерантності.

Структура роботи побудована відповідно до поставлених завдань. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох структурованих розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (206 позицій).

ВИСНОВКИ

Аналіз історіографії свідчить, що наявний на сьогодні доробок умовно можна поділити на кілька груп, які мають різну наукову цінність. На наш погляд найбільш солідною видаються публікації сучасних вітчизняних істориків. Адже історики XIX – початку XX ст. лише починали досліджувати проблему міжконфесійних взаємин на Поділлі наприкінці XVIII початку XX ст. в контексті релігійного життя. Радянська історична наука в силу політичної кон'юнктури нашу тему не розробляла. Зарубіжні західні європейські дослідники, в т.ч і представники української діаспори теж активно не розробляли проблему, адже не мали доступу до архівів. Російські ж науковці розглядають православний прозелітизм під кутом імперського мислення.

Джерельна база достатньо широка і репрезентативна. Зібрані, систематизовані і поєднані в єдиний комплекс архівні матеріали, а також джерела іншого характеру цілком репрезентативні й становлять достатню джерельну основу для дослідження сутності і змісту міжконфесійних взаємин на Поділлі у досліджуваній нами період.

Історичні умови розвитку міжконфесійних відносин на Поділлі були тісно переплетені із суспільно-політичними, соціально-економічними та національно-культурними процесами, що відбувалися на теренах Подільського краю. На них серйозно впливали релігійна свідомість та уподобання російських самодержців. Відповіло до цього й відбувалися формування конфесійної структури населенням краю да динаміка змін.

Єдина релігійна конфесія, як мала поступальний розвиток, і загальну державну підтримку була православна церква. Державні кола та її церковні ієрархи активно втілювали в життя самодержавну політику православного прозелітизму в Подільській губернії.

Результатом цього стало ослаблення позицій римо-католицької церкви. Не останню роль у цьому зіграли польські повстання, учасником яких була частина духівництва латинського сповідання. Щоправда репресивна машина покарала лише окремих осіб. Такі події спровокували адекватну реакцію у російської влади та особисто Миколи I. Значну частину міжконфесійних відносин складає політика Російської імперії, направлена на усунення з релігійної мапи греко-католиків. Нові зміни реалій соціально-економічного характеру призвело до проникнення в російське духовно-релігійне буття поширення протестантизму. На найвищому рівні було чимало тих хто сприймав це позитивно, але набагато більше було противників. Російська влада вбачала в протестантизмі загрозу, а тому почала чинити тиск на їх громади. Під пресинг потрапили іудеї, для яких російською владою на найвищому рівні було запроваджено ряд обмежень, в т.ч. і межа осілості, відповідно до якої входило Поділля. Єдиним виходом для них було перехрещення на православний обряд. Під тиск влади потрапили й старовіри (розкольники, старообрядці). І хоча їх на Поділлі було не так вже й багато, і проживали в 30 населених пунктах губернії.

Доволі колоритними видаються взаємини між представниками віросповідань у повсякденних практиках соціуму. Найбільш яскравим вважаємо міжконфесійну взаємодію на рівні шлюбно-сімейних відноси. Православна церква забороняла шлюби з представниками інших релігійних конфесій, але не завжди могла стати на заваді таким крокам. Загалом шлюбно-сімейні було регламентовано.

Доволі тісними й колоритними були відносини на господарсько-побутовому рівні. Тут можна простежити усю палітру: від ворожості до співпраці. У першому випадку гнітюче враження складають факти з єврейськими погромами. Але й мали місце випадки взаємопідтримки

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕАРУРИ

1. Джерела

1. 1. Не опубліковані

Центральний державний історичний архів у м. Києві

Ф. 442. Канцелярія Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора 1832-1914 рр.

1. Оп.1. Спр. 2223. Справа про заборону католицькому духовенству брати на роботу у свої господарства і церкви осіб православного віросповідання, 1836 р., 8 арк.
2. Оп. 1, Спр. 8985. Справа про заборону євреям, які перейшли в розряд землеробів, займатися продажом спиртних напоїв, 1851 р., 18 арк.
3. Оп. 1, Спр. 8988. Рапорт Могилівського земського урядника від 6 лютого 1851 року щодо оренди особами єврейської національності під чужими іменами корчм і винокурних заводів в селах і поселеннях Могилівського повіту, 1851 р., 3 арк.
4. Оп. 1, Спр. 11766. Справа про заборону євреям утримувати корчми в двох верстовій зоні від міст і містечок, 1854-1855 рр., 18 арк.
5. Оп. 770, Спр. 72. Указ Сенату від 22 вересня 1849 р. про зняття недоїмок з євреїв, які прийняли християнську віру і оселились на поміщицьких землях, 1849 р., 33 арк.

Державний архів Хмельницької області

Фонд 34. Подільське губернське церковно-будівельне присутствіє. 1849-
1894 р р

6. Оп. 1, спр. 2. Відмісті про кількість розкольніцьких сект в Подільській губернії, 1857 р., 8 арк.
7. Оп. 1, спр. 14. Справа про заборону селянам православного віросповідання одружуватися з католиками, 1854-1855 рр., 9 арк.

Фонд 315. Подільська духовна консисторія. 1795–1920 рр.

8. Оп. 1, спр. 1. Відомості церков сіл і поселень, мешканці яких із унії приєднались до православного віросповідання колишньої Брацлавської губернії, 1795 р., 44 арк.
9. Оп. 1, спр. 225. Справа про нагородження священників церков Подільської єпархії орденами, 1833-1835 рр., 20 арк.
10. Оп. 1, спр. 472. Справа про звинувачення священника с. Стиранівки Кам'янецького повіту Брицького в проведенні церковної служби в п'яному вигляді, 1855-1856 рр., 24 арк.
11. Оп. 1, спр. 1089. Справа про приєднання до православного віросповідання уніатського священника Юркевича, 1795-1806 рр., 8 арк.
12. Оп. 1, спр. 1092. Справа про приєднання до православного віросповідання єврея Беніовича Ш., 1798-1800 рр., 6 арк.
13. Оп. 1, спр. 1094. Клопотання і свідоцтво мешканця с. Кошаринці Могилівського повіту Хаймовича Г. про приєднання до православного віросповідання, 1798-1805 рр., 4 арк.
14. Оп. 1, спр. 1100. Справа про вимоги ксьондзів Проскурівського повіту давати розписки про виховання дітей за католицькими обрядами особам православного віросповідання, які беруть шлюб з католиками, 1800-1805 рр., 29 арк.
15. Оп. 1, спр. 1116. Справа щодо звинувачення ксьондза м. Бару Батчанського в здійсненні релігійного обряду хрещення над немовлям селянина православного віросповідання Швеця за католицьким обрядом, 1806 р., 14 арк.
16. Оп. 1, спр. 1128. Справа про перехід мешканців Брацлавського повіту із православного віросповідання в католицизм, 1816-1817 рр., 26 арк.
17. Оп.1., спр. 1134. Справа про перехід з православного віросповідання в католицизм мешканців с. Радівці Літинського повіту, 1817-1828 рр., 90 арк.

18. Оп. 1, спр. 1159. Рапорти мешканців сіл Кам'янецького повіту католицького віросповідання про приєднання їх до православного віросповідання, 1832-1834 рр., 11 арк.
19. Оп. 1, спр. 1162. Рапорти духовних правлінь Подільської єпархії і журнали засідань консисторії про хрещення дітей за католицьким обрядом особами православного віросповідання, 1832-1833 рр., 24 арк.
20. Оп. 1, спр. 1179. Справа про приєднання з лютеранського, римсько-католицького віросповідання до православного віросповідання мешканців Могилівського повіту, 1837 р., 25 арк.
21. Оп. 1, спр. 1187. Відомості про старовірців, розкольників і їх церквах, каплицях і скитах по губернії за 1837 рік, 1837 р., 9 арк.
22. Оп. 1, спр. 1217. Справа про порядок приєднання до православного віросповідання євреїв, з виданням їм одноразової допомоги від церкви, 1842-1843 рр., 14 арк.
23. Оп. 1, спр. 1355. Справа про заборону духовенству при спілкуванні з мирянами вживати польську мову, 1851-1854 рр., 8 арк.
24. Оп. 1, спр. 1370. Справа по звинуваченню поміщика Богуславського і економа Гумовика с. Різношенці Балтського повіту в жорстокому поводженні з селянами і примушуванню їх працювати в святкові дні, 1852-1854 рр., 24 арк.
25. Оп. 1, спр. 1400. Справа про заборону селянам православного віросповідання одружуватися з католиками, 1854-1855 рр., 9 арк.
26. Оп. 1, спр. 1409. Справа щодо хрещення за православним обрядом незаконнонародженого немовляти Андрія Срулевою М. м. Мурафи Ямпільського повіту, 1854 р., 11 арк.
27. Оп. 1, спр. 1412. Справа про звинувачення управляючого с. Кирилівки Літинського повіту Подаревського в примушуванні селян працювати у святкові дні, 1855 р., 6 арк.
28. Оп. 1, спр. 1424. Справа про заборону мешканцям єврейської національності м. Михамполя, Летичівського повіту використовувати на

роботах в своїх господарствах осіб із селян православного віросповідання, 1856-1860 рр., 46 арк.

1.2. Опубліковані джерела

29. Выписка из отношения Министра Внутренних Дел, которым разрешается в предбрачных свидетельствах католиков, желающих вступить в брак с православными, обходиться без заявления ксендзов о согласии или несогласии их на повенчание тех лиц // ПЕВ. 1864. № 2, с. 24-26.
30. Высочайшее утвержденное мнение Государственного Совета о браках, заключенных лицами евангелического исповедания и магометанами, 17 июня 1826 г. // Полное собрание законов Российской империи. СПб.: Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1833. Собр. II. Т. I. №410. С. 577.
31. Высочайшее утвердительное мнение Государственного Совета об изменении порядка увещания совратившихся из православной веры в раскол // ПЕВ. 1864. №6. С. 69-70.
32. Высочайший указ о римо-католических монастырях в Царстве Польском по поводу участия их в польском мятеже // ПЕВ. 1865. №1. С. 1-11.
33. Изменение порядка выдачи из консистории указов на получение пенсии лицам духовного ведомства // ПЕВ. 1871. №14. С. 343-345.
34. Именной Высочайший указ, данный Сенату Об укреплении начал веротерпимости. 17 апреля 1905 г. // Полное собрание законов Российской империи: собр. 3-е. СПб: Типография II отделения собственной Е.И.В. Канцелярии, 1908. Т. XXV: 1905 г. Отд. I. №26125. С. 257-258.
35. Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернатора предупреждение римско-католических ксендзов об ответственности их в случаях препятствования своим прихожанам вступать в брак с православными // ПЕВ. 1862. №4. С. 33-34.

36. Копия журнала Главного Комитета по устройству сельского состояния об удовлетворении долговых обязательств, выданных в разное время владельцами недвижимых имений упраздненным монастырям и церквам римско-католического вероисповедания // ПЕВ. 1868. № 16. С. 312- 314.
37. Копия циркуляра министра финансов управляющим акцизными сборами с запрещением открытая питейных заведений на церковных землях // ПЕВ. 1864. №11. С.121-122.
38. Личные права священно и церковнослужительских детей православного и армяно-грегорианского вероисповедания // ПЕВ. 1871. № 12. С. 178-280.
39. Манифест Об усовершенствовании Государственного порядка. 17 октября 1905 г. // Полное собрание законов Российской империи: собр. 3-е. СПб: Типография II отделения собственной Е.И.В. Канцелярии, 1908. Т. XXV: 1905 г. Отд.1. №26803. С.754-755.
40. Назначение пенсий и пособий священнослужителям Подольской епархии и их вдовам // ПЕВ. 1871. №7. С. 157-158.
41. О бракосочетании людей разных вер и исповеданий в присоединенных от Польши губерния. Синодский указ. 1803. 16 октября // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXVII. №20987. С.931-932.
42. О захоронении полковыми священниками лютеран и людей других религий в случаях отсутствия их пастырей. Синодальная. 1800. 20 февраля // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXVI. №19289. С.44-45
43. О правах состояния вдов священнослужителей и церковных причетников православного и армяно-григорианского вероисповеданий // ПЕВ. 1876. № 1. С. 2.
44. О присоединении к России некоторых польских обласней и об образовнии из них губерний: Минской, Изяславской и Брацлавской. Именной указ, данный Сенату. 1793. 23 апреля // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXIII. №17112. С.417-419.

45. О разрешении старообрядцам строить церкви. Именной указ, данный Синоду 1800. 27 октября // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXVI. №19621. С.357.
46. О сборе двойной оплаты с евреев, которые записываются в купечество и мещанство. Именной указ. 1797. 23 июня // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1.Т. XXIV, №18015. С.635.
47. О суме, следующей на призрение бедных духовного звания. Синодальный указ. 1823. 20 сентября Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXXVIII. № 29613. С. 1220-1223.
48. О учреждении в губерниях: Минской, Волынской, Подольской и Брацлавской православной епархии и об устройстве униатских церквей. Именной указ, данный генеральному губернатору Минской, Изяславской и Брацлавской губернии генерал-поручику Тутолмину. 1795. Сентября. Без числа // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXIII. №17391. С.791-793.
49. Об освобождении евреев, которые приняли святое крещение, от рекрутского набора натурой. Именной указ Сената. 1811. 20 апреля // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXXI, № 24599. С.618 .
50. Об освобождении священников и диаконов от телесного наказания. Именной указ, данный Синоду. 1801. 22 мая // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXVI. 19885. С.655-656.
51. Об освобождении домов священно и церковнослужителей от постоя, земельного сбора и других городских и полицейских повинностей. Именной указ, данный Сенату. 1821. 17 апреля // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXXVII. № 28611. С. 694-695.
52. Об устарании всяких препятствий к обращению Униат к Православной Гречиской Церкви. Именной указ, данный генеральному губернатору Минской, Изяславской и Брацлавской губернии генерал-поручику

- Тутолмину. 1794. 22 апреля // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXIII. №17199. С.509-511.
53. Об учреждении для Римского исповедания в губерниях: Минской, Волынской, Подольской, Брацлавской и Вознесенской двух епархий, именованных Пинской и Летичевской. Именной указ, данный Сенату. 1795. 6 сентября // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. Собр. 1. Т. XXIII. №17379. С.761-762.
54. Одна из последних страниц истории унии в Подолии (Указ Брацлавской дух. консистории от 25 августа 1796 года) // ПЕВ. 1886. №28. С. 561-566
55. Освобождение от квартирной повинности домов церковнослужителей, принадлежавших к православному духовному состоянию до издания закона 25 мая 1869 года, а равно домов их сирот и вдов // ПЕВ. 1871. №12. С. 278-280.
56. Порядок приготовления иноверцев-нехристиан к принятию православной веры и совершение над ними, по обряду ея, таинства св. крещения // ПЕВ. 1862. № 9. С. 69-72.
57. Послание Св. Синода к православным о беспрепятственном им вступлении в брак с иноверцами, 18 августа 1721 г. // Полное собрание законов Российской империи. СПб.: Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. Собр. I. Т. VI. №3814. С. 413.
58. Предписание Св. Синода духовенству доносить епархиальным архиереям о случаях неполучения от ксендзов в течение месячного срока сведений, необходимых для повенчания католиков с православными // ПЕВ. 1863. №19. С. 225.
59. Предписание Св. Синода духовенству и начальствам духовно-учебных заведений охранять и утверждать в среде подчиненных начала веры, нравственности и общественного порядка в противовес антиправительственным и антирелигиозным идеям // ПЕВ. 1866. № 16. С. 189-192.

60. Разрешение Св. Синода Подольским епископам рекомендовать какие угодно способы наведения справок о католиках, имеющих вступить в брак с православными, в случаях, когда ксендзы в месячный срок не доставят требуемых предбрачных свидетельств // ПЕВ. 1864. №2. С.22-23.
61. Распределение населения Империи по главным вероисповеданиям / разработано Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел по данным Первой всеобщей переписи 1897 г. 31 авг. 1901 г. [Санкт-Петербург]: типография Спб. акц. общ. печ. дела в России Е. Евдокимов, 1901. С.
62. Свод законов Российской империи. СПб.: Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1857. Т.Х.Ч.1. Законы гражданские. 604 с.
63. Сенатский указ о венчании в Российских городах людей разных инославянских исповеданий в той церкви, где они согласится, 12 ноября 1792 г. // Полное собрание законов Российской империи. СПб.: Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. Собр. I. Т. XXIII. №17081. С. 374-375.
64. Сенатский указ о заключении браков между иностранцами инославных христианских исповеданий и россиянками православного исповедания, 26 августа 1833 г. // Полное собрание законов Российской империи. СПб.: Типография II Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1833. Собр. II. Т. VIII. №6406. С. 496-497.
65. Статистические таблицы Российской империи, издаваемые по распоряжению министра внутренних дел центральным статистическим комитетом. Вып.2. Наличное население империи за 1858 год / ред. А. Бушена; предисл. А. Тройницкий. СПб., 1863. 330 с
66. Статьи из свода законов, касающихся браков иностранцев православного исповедания с русскими подданными // ПЕВ. Неофициальная часть. 1863. №18. С. 730-731.
67. Указ Св. Синода о введении нового порядка освидетельствования тел умерших раскольников // ПЕВ. 1865. № 14, стр. 218—220

68. Указ Св. Синода о запрещении открытия питейных заведений на церковных землях // ПЕВ. 1864. №11 С. 120-121.
69. Указ Св. Синода о капиталах и денежных аннуатах, заключающихся в долговых обязательствах владельцев недвижимых имений, выданных в разное время монастырям и церквам православного и греко-униатского исповедания // ПЕВ. 1868. №16. С. 310-314.
70. Указ Св. Синода об изменении порядка увещания совратившихся из веры православной в раскол // ПЕВ. 1864. № 6, С. 69.
71. Федоров И.И. Главные моменты развития православно-русского дела в столетний период существования Подольской епархии // Празднование столетия Подольской епархии [из Подольских Епархиальных Ведомостей]. Каменец-Подольск: Тип. Подольского губернского правления, 1895. С. 183-234.

1.3. Періодична преса

72. А.Н. Поклоны и коленопреклонения у православных и католиков // ПЕВ. 1898. №11-12. С. 303-309.
73. А.П. Влияние евреев на экономическую, религиозную и нравственную жизнь христианского населения Юго-Западной России // ПЕВ. 1878. № 20. С. 722-732; №21. С. 752-760; №22. С. 789-796; №23. С. 821-827; №24. С. 851-859.
74. А.П. Значение церковного проповедничества в виду появления религиозных сект // ПЕВ. 1883. №42. С. 807-820.
75. В.Г. По поводу латино-польской пропаганды среди русского населения нашего края // ПЕВ. 1897. № 5. С. 91-97.
76. Греченко В. Православие Подолия по данным статистики // ПЕВ. 1893. №16. С. 273-280.
77. Денисов А. Каким должен быть священник православной церкви при современных условиях русской жизни // ПЕВ. 1902. №35. С. 803-814.

78. Добровольский К. Деятели времени воссоединения Подолии с Россией // ПЕВ. Часть неофициальная. 1893. №9-10. С. 143.
79. Должно-ли лишать погребения тех, кто не исполнял христианских обрядов // ПЕВ. 1876. 36. С. 169-170.
80. И. Т. Должная осмотрительность при принятии евреев в церковь (Из Церк. Вестн.) // ПЕВ. 1899. №43. С. 1032-1035.
81. И.М. Из записной книжки преподавателя духовной семинарии (Нечто о штундизме в Подольской епархии) // ПЕВ. 1889. №39. С. 924-937; №40. С. 946-960.
82. Исповедь у православных, католиков и униатов // ПЕВ. 1899. №11. С. 237-245; №12. С. 267-277; №14. С. 341-345.
83. Историко-статистическое описание Подольской епархии Каменецкого уезда м. Шатавы // ПЕВ. 1869. №15. С. 649-662.
84. Историко-статистическое описание приходов и церквей Брацлавского у. Подольской епархии // ПЕВ. 1875. №11. С. 329-341; №13. С. 388-400; №19. С. 561-570.
85. Историческое описание заштатного города Бара Подольской губернии Могилевского уезда // ПЕВ. Неофициальная часть. 1863. №18. С. 722-730.
86. Историческое описание уездного города Балты // ПЕВ. 1864. №5. С. 155-161.
87. Иудейство, как религиозно-политическая секта // ПЕВ. 1880. № 1. С. 10-11; №2. С. 20-22; №4. С.46-48; №7. С. 81-82; №9. 109-110; №11. С. 132-133; №13. С. 163-164; №15. С. 188-189.
88. К решению вопросов из области пастырской практики: 1) Можно ли допустить греко-униатов к исповеди и причастию и как их погребать. 2) Что знаменуют три греческих буквы в венце (сиянии) Спасителя // ПЕВ. 1897. №51-52. С. 143-1424.
89. Католическая ловушка для интеллигентных простецов из православных // ПЕВ. 1897. №5. С. 97-98.

90. Л-ский С. Материалы для истории православия в Подолии. Присоединение к православию священника Иоана Трохимовича // ПЕВ. 1885. №36. С. 730-733.
91. Л-ский С. Материалы для истории православия в Подолии. Присоединение к православию униатского священника Жлуковского и определение его в с. Балакиры // ПЕВ. 1885. №50. С. 1022-1025.
92. Л-ский С. Материалы для истории православия в Подолии. Учреждение Подольской епархии и устройство ее при преосвященном Иоаннии // ПЕВ. 1885. №22. С. 461-477.
93. М.О. Анафема и разрешение от нее по чинопоследованиям униатской церкви // ПЕВ. 1883. №41. С.783-789; №42-43. С. 820-826.
94. Меры к обращению штундистов и старообрядцев // ПЕВ. 1887. №29. С. 690-692.
95. Может ли православная церковь молиться за усопших неправославных христиан // ПЕВ. 1885. №26. С. 576-579.
96. Мысли о превосходстве православного обряда русской церкви пред обрядами других инославных церквей (Из кн. «Московский Сборник») // ПЕВ. 1901. №17. С. 291-295.
97. Н. О дополнительном богослужении у римско-католиков и его значение для русского населения нашего края // ПЕВ. 1897. №8. С. 157-165.
98. Несколько слов об отношениях православного христианина к иноверцам // ПЕВ. Неофициальная часть. 1865. № 18. С. 794-796.
99. Несколько слов по вопросу о штунде // ПЕВ. 1884. №50. С. 1043-1049.
100. Нужно-ли крестить дитя неправославных христиан, если они не хотят, чтобы оно приняло православие // ПЕВ. 1876. №7. С. 186-188.
101. Оборона св. православной веры и церкви христианской // ПЕВ. 1898. №25. С.653-663; №26. С. 686-697; №29. С. 754-762; №30. С. 788-796; №31-32. С. 825-842; №35. С. 910-921.
102. Орловский М. Историческое описание Винницы, уездного города Подольской губернии // ПЕВ. 1863. №8. С. 229.

103. Орловский М. Историческое описание заштатного г. Смотрича Каменецкого у. Подольской губернии // ПЕВ. 1864. №20. С. 693-704.
104. Орловский М. Историческое описание местечка Черноострова Проскуровского уезда Подольской губернии // ПЕВ. 1863. №20. С. 780-787.
105. Орловский М. Историческое описание уездного г. Проскурова Подольской губ. // ПЕВ. 1863. №5. С. 181-187.
106. Орловский М. Историческое описание уездного города Брацлава Подольской губернии // ПЕВ. 1863. №1. С.8-25
107. Орловский М. Историческое описание уездного города Гайсина Подольской губ. // ПЕВ. 1863. №23. С. 883-888.
108. Орловский М. Историческое описание уездного города Летичева Подольской губ. // ПЕВ. 1864. №14. С. 500-508.
109. Орловский М. Историческое описание уездного города Литина Подольской губернии // ПЕВ. 1864. №23. С. 780-784.
110. Орловский М. Историческое описание уездного города Могилева Подольской губернии // 1864. №11. С. 367-374.
111. Орловский М. Историческое описание уездного города Ольгополя Подольской губ. // ПЕВ. 1864. № 8. С. 259-262.
112. Орловский М. Историческое описание уездного города Ямполья Подольской губернии // ПЕВ. 1864. №17. С. 581-588.
113. Орловский М. Краткие сведения о Каменецких православных и католических костелах // ПЕВ. 1885. №22. С. 972-976.
114. Орловский М. Местечко Ладыжин Гайсинского уезда Подольской губернии // ПЕВ. 1863. №17. С. 659-671.
115. Орловский М. Местечко Шаргород Могилевского уезда Подольской губернии // ПЕВ. 1863. №14. С. 549-559.
116. Отчего влияние ксендзов на умы прихожан несравненно сильнее влияния православных священников в своем приходе // ПЕВ. 1863. №19. С. 760-762.

117. Павлович А. Штундизм // ПЕВ. 1875. №2. С. 38-60.
118. Подольский старожил. Как обнаруживается различие в исповедании веры между православным и католическим населением в Подолии // ПЕВ. 1897. №44-45. С. 1195-1209; №46. С. 1243-1259.
119. Попов А. Штундизм // ПЕВ. 1877. № 20. С. 584-606.
120. Православие и штунда // ПЕВ. 1886. ;24. С. 471-181; №25. С. 504-514; №26. С. 526-530
121. Протестантизм, католичество и православие (Из статьи профессора Муретова в Богосл. Вестн.) // ПЕВ. 1899. №12. С. 277-283.
122. Противодействие штундизму в Юго-Западном крае // ПЕВ. 1888. №30.С. 764.
123. Распространение и утверждение веры и религиозная жизнь // ПЕВ. 1879. №9. С. 323-331
124. С. Где наши главные враги // ПЕВ. 1898. №5. С. 93-101.
125. Савваитский М. Преимущество богослужебного пения православной церкви пред инструментальной музыкой римско-католического служения // ПЕВ. 1898. №40-41. С. 1082-1094.
126. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии // ПЕВ. 1871. №4. С. 161-178; №5. С. 206-223; №6. С. 237-251; №7. С. 302-319; №9. С. 406-423; №10. С. 444-464; №12. С. 526-545; №13. С. 582-592; №14. С. 614-625; №15. С. 654-673; №16. С. 681-697; №17. С. 705-718; №18. С.729-745; №19 С. 762-784; №20. 798-806; №21. С. 818-829; №22. С. 833-844.
127. Соколов М. Православие и инославие в их основах и конечных выводах // ПЕВ. 1890. №32. С. 726-735; №33. С. 737-754; №34. С. 781-189.
128. Стефановский В. Историко-статистическое описание села Лядавы Могилевского уезда Подольской епархии // ПЕВ. №3. С. 97-108.
129. Троицкий П. Истязание польскими мятежниками в 1831 г. Православного священника Подольской губ. Брацлавского у. села Рубани Феодора Чернышевича // ПЕВ. 1865. №9. С. 365-378.

130. Троицкий П. Меры, принятые преосвященным Иоанникием к уничтожению остатков унии в Брацлавской епархии // ПЕВ. 1873. №14. С. 507-516; №16. С. 554-571; 1874. №9. С. 229-244; №13. С. 350-365; №14. С. 391-409.
131. Троицкий П. Православное духовенство в Подолии до открытия епархии. Учреждение духовных правлений в Брацлавской епархии 1795-1796 года // ПЕВ. 1873. №7. С. 235-248.
132. Троицкий П. Присоединение к православию остальных униатских церквей в уездах Брацлавской епархии в 1795-1796 году // ПЕВ. 1873. №17. С. 586-594; №18. С. 605-613; №19. С. 626-636; №21. С. 703-714; 1874. №8. С. 183-194.
133. Троицкий П. Учреждение в Подолии православной епархии под названием Брацлавской и Подольской и назначение 1-м епископом преосвященного Иоанникия 1795 года // ПЕВ. 1873. №5. С. 175-193.
134. Яворский Н. О вредном влиянии, какое производят на поселян евреи, торгующие в сельских шинках // ПЕВ. 1875. №10. С.309-316.

2. Література

135. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність. Монографія / Олуйко В. М., Слободянюк П. Я., Баяк М. І. Хмельницький: ПП Мошак М. І., 2005. 400 с.
136. Аркас М. М. Історія України-Русі / поперед. Слово П.М. Гвоздецького; 3-є факс. Вид. Київ: Вища школа, 1993. 414 с.
137. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль: Вид-во “Астон”, 2007. 512 с.
138. Батюшков П. Н. Подолия. Историческое описание. Санкт-Петербург: Тип. Тов-ва “Общественная польза”, 1891. 264 с.
139. Блажевич Ю.І. Адміністративно-політичні перетворення в Подільському регіоні після приєднання до складу Російської імперії та

- їх вплив на процеси становлення православної єпархії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX ст.) // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: А.Г. Філінюк (відп.ред.(та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. Вип.7: На пошану академіка П.Т. Тронька (до 100-річчя від дня народження). С. 160-170.
140. Блажевич Ю. І. Відродження православ'я на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції* / Ред. кол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І., Баженів Л.В. (відповід. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 1. С. 276-286.
141. Блажевич Ю.І. Православна церква Поділля в умовах інкорпорації краю в систему Російської імперії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // *Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 7: Матеріали третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст. С. 76-97.
142. Блажевич Ю.І. Становище парафіяльного духовенства Подільської православної єпархії в умовах інкорпораційної політики російського самодержавства (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. Кам.-Под. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2010. Вип. 4. С. 429-442.
143. Блажевич Ю. І., Філінюк А. Г. До питання про конфесійну політику самодержавства на Поділлі в умовах інкорпорації краю в Російську імперію на межі XVIII – XIX ст. // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 17. С. 160-179.

144. Блажевич Ю. І., Філінюк А. Г. Конфесійно-етнічні трансформації та посилення позицій православної церкви на Поділлі (кінець XVIII – 50-і рр. XIX ст.) // *Матеріали XXV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції: “Вінниччина: минуле і сьогодення”*. Краєзнавчі дослідження. Вінниця, 2013. С. 245-251.
145. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. / перекл. з фр. Зої Борисюк. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
146. Верига В.В. Нариси історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. 447 с.
147. Власовський Я. Е. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. 5 кн. Репр. відтв. 1957. Нью-Йорк; Бавнд Брук. Київ, 1998. Т.3. 390 с.
148. Геллер М. История Российской империи. В 3-х томах. Т.2. Москва: МИК, 1997. 320 с.
149. Григорєв-Паш. Поділля географічно-історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Вид. Подільської губернської управи, 1918. 89 с.
150. Грицак Я. Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст.: навч. посіб. для учнів, гуманіт. Ліцеїв, студентів іст.фак. вузів, вчителів. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
151. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Репринт. відтв. вид. 1913 року. Київ: Україна, 1991. 524 с.
152. Гульдман В. К. Подольская губерния: опыт географическо-статистического описания. Издание Подольского губернского статистического комитета. Каменец-Подольский: Тип. Подольского губернского правления, 1889. 414 с.
153. Гульдман В.К. Справочная книжка Подольской губернии. Каменец-Подольський губернии. Каменц-Подольский: Тип. Подольского губ. правления, 1888. 654 с.
154. Дорошенко Д. Історія України: в 2 т. Т.2 (відполовини XVII століття). Київ: Глобус, 1991. 247 с.

155. Зваричук Е. О. Особливості державно-правової політики російського самодержавства щодо Римо-Католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. // *Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура]* / [Завальнюк О. М. (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 239-244.
156. Зваричук Е. О. Римо-католицька церква на Поділлі напередодні повстання 1863 року // *Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, Оіюм, 2000. С. 162-166.
157. Зваричук Е. О. Римо-Католицька церква на Поділлі у міжповстанський період (1833 – початок 60-х рр. XIX ст.) // *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції* / *Ред. кол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І., Баженов Л.В. (відповід. ред.) та ін.* Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 1. С. 286-294.
158. Зваричук Е. О. Становище римо-католицької церкви на Поділлі у I половині XIX ст. // *Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції*. Хмельницький: Поділля, 1999. С. 155-157.
159. Зваричук Е.О. Римо-католицька церква на Поділлі під час польського повстання 1863-1864 рр. // *Матеріали XI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004 С.614-619
160. Земський Ю. Суспільно-політична атмосфера життя подільського духовенства за спогадами Олександра Лотоцького // *Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція*. Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. С. 75-84.
161. История России XVIII – XX веков / под ред. акад. РАН Л.В. Милова. Москва: Эксмо, 2006. 784 с.

162. История Украинской ССР: в 8 томах, 10-ти кн. Т.4: Украина в период разложения и кризиса феодально-крепостнической системы. Отмена крепостного права и развитие капитализма (XIX в.) / редкол.: Н.Н. Лещенко (отв.ред.) и др. Київ: Наукова думка, 1983. 694 с.
163. Ігнатуша О. М. Реакція Російської православної церкви на модернізаційний виклик новоевропейського суспільства: український аспект (XIX – поч. XX ст.) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: Просвіта, 2002. Вип. XV. С. 88-98.
164. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Вінницька область / АН УРСР. Інститут історії; Голов. редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. 778 с.
165. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Хмельницька область / АН УРСР. Інститут історії; Голов. редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. 706 с.
166. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т.3: Православ'я в Україні /За ред. А. Колодного, В. Климова. 1999. 560 с.
167. Кондаков Ю.Е. Духовно-религиозная политика Александра I и русская и православная оппозиция (1801-1825). Санкт-Петербург: Нестор, 1998. 223 с.
168. Коялович М. История воссоединения западно-русских униатов сатрых времен (до 1800 г.) Минск: Личи Софии, 1999. 399 с.
169. Крижанівський О. П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібник: У 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
170. Кримська О.М. Секуляризаційні процеси та перетворення земельної власності і користування земельними наділами у містах і містечках Подільської губернії у складі Російської імперії // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: А.Г. Філінюк (відп.ред.) та ін]. Кам'янець-

- Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Вип.8: До 25-річчя створення кафедри історії України. С. 413-419.
171. Крип'якевич І. П. Історія України. Вид. 2-е, перероб. і доп. Львів: Світ, 1992. 560 с.
172. Кундельський В. В. Включення Поділля до складу Російської імперії і його вплив на суспільний розвиток краю // *Хмельниччина в контексті історії України : Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції* / [редкол. Баженов Л. В. (голова) та ін.]. Хмельницький, 2012. С. 63-66.
173. Кундельський В. В. Єврейський чинник у міжнаціональних відносинах на теренах Правобережної України наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: А.Г. Філінюк (відп.ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. Вип.7: На пошану академіка П.Т. Тронька (до 100-річчя від дня народження). С. 83-91.
174. Кундельський В. В. Політика російського самодержавства у Подільській губернії наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. // *Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура]* / [Завальнюк О. М. (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 222-230.
175. Кундельський В.В. Єврейство в контексті міжнаціональних відносин на Поділлі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. // *Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції* / *Ред. кол.: Завальнюк О.М. (співголова), Войтенко В.І., Баженов Л.В. (відповід. ред.) та ін.* Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т.1. С. 258-264.с.
176. Лисий А. Нарис історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) єпархії 1795-1995. Вінниця: Вінницька єпархія управління УПЦ, 1995. 120 с.

177. Лось В. Релігійні конверсії в шлюбно-сімейних стосунках населення Правобережної України за судовими справами 30-40-х рр. ХХ ст. // Український історичний збірник. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. Вип.6. С. 159-175.
178. Лось В.Е. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект. Відп. ред. Л.А. Дубровіна. Київ, 2013. 300 с.
179. Макарова О.В. Політика царизму та прояви антисемітизму на Поділлі на початку 80-х років ХІХ ст. // *Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 7: Матеріали третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ – на початку ХХІ ст. С. 54-58.
180. Малий В.В. // Наукові праці історичного факультету. Кам'янець-Подільський: Історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, 1995. Т.С. 118-128.
181. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк, О. М. Завальнюк та ін. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. 328 с.
182. Опря А.В. Ліквідація уніатської церкви на Поділлі наприкінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. Т.3(5). С. 89-95.
183. Опря А.В., Попович М.Д., Смолінський В.І. Католицька церква на Поділлі. Історико-краєзнавче дослідження. Кам'янець-Подільський, 1997. 27 с.
184. Опря І.А. Співвідношення адміністративних та моральних методів боротьби православної церкви з пізньопротестантськими конфесіями після 1905 р. (на матеріалах Правобережної України) // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана*

- Огієнка. Історичні науки* / [редкол.: В.С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Вип.4: На пошану професора А.О. Копилова. С. 234-242.
185. Опря І.А. Православна церква і протестантські течії на Правобережній Україні на початку ХХ ст. // *Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції* /Ред. кол.: Винокур І.С. (відповід. Ред.), Баженов Л.В., Блажевич Ю.І. та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. С. 186-189.
186. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережної України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст. Київ: ІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с.
187. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини ХVІІ століття до 1923 року. 3-тє вид. Київ: Либідь, 1995. 608 с.
188. Приходы и церкви Подольской епархии / [под ред. священника Евфимия Сецинского]. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. 996 с.
189. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ століття). Київ: Арій, 2016. 320 с.
190. Рибак І.В. Єврейські погроми на Поділлі у 1882 році // *Матеріали Х-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції* /Ред. кол.: Винокур І.С. (відповід. ред.), Баженов Л.В., Юлажевич Ю.І. та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. С. 312-3117.
191. Симашкевич М. Римское католичество и его иерархия в Подолии. Каменец-Подольск: Тип. Подольск. губ. упр., 1872. 528 с.
192. Смолінський В.І. Церква на Поділлі: від найдавніших часів до наших днів. Хроніка подій. Коментарі. Кам'янець-Подільський, 2002. 116 с.
193. Соловьев М.С. История России с древнейших времен. 64. В 15 кн. Москва: МЫСЛЬ, 1965. Кн. ХІІІ. Т.25-26. 646 с.

194. Стоколос Н.Г. Уніатська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії // *Український історичний журнал*. 2002. № 4. С. 94-109.
195. Субтельний О. Україна: історія. Київ: Либідь, 1992. 512 с.
196. Таранец С.В. Старообрядчество на Подолии. Киев, 2000. 239 с.
197. Філінюк А. Г. Зміни в регіональній і соціальній структурі церковного життя у Подільській губернії на межі XVIII – XIX ст. // *Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] [Завальнюк О. М. (голова) та ін.]*. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 230-238.
198. Філінюк А.Г. Етнорелігійні перетворення на Поділлі наприкінці XVIII – в перших десятиліттях XIX століття // *Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т.12: Матеріали восьмого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». С. 215-229.
199. Філінюк А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 728 с.
200. Філінюк А.Г. Православна церква в етногелігійних трансформаціях у Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. Т.24: На пошану професора В.А. Смолія. С. 231-240.
201. Хоптяр Ю.А., Хоптяр А.А. Православні церкви на Поділлі: статус. Діяльність, архітектура (кінець XVIII –початок XX ст.) // *Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю*

визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства] / Копилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Л.В. Баженов (відп.ред. та ін. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2014. С. 156-163.

202. Шеретюк Р. М. Уніатська церква в контексті етноконфесійної політики Російської імперії першої чверті XIX ст. // *Український історичний журнал*. 2010. № 2. С. 48-62.
203. Яворовский Н. История гражданской и церковной жизни Подолии. Каменец-Подольский: Тип. С.-Троицкого братства, 1912. 88 с.
204. Pasterz i twierdza /księga jubileuszowa dedukowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi diecezji w Kamieńcu Podolskim. Kraków – Kamieniec Podolski, 2001. 511 s.

Інтернет ресурси

205. Учреждение Святейшего Синода [Електронний ресурс] // История церкви. Научный богословский портал. Режим доступа: <http://www.mir-slovo.ru/text/11798.html>
206. Правила учреждения единоверия 1800 года // <http://yakov.works/acts/18/3/18001027.html>